

АВТОБІОГРАФІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО, 1914—1919

Від Редакції:

Автобіографічні матеріали М. Грушевського надзвичайно рідкі і нечисленні. В 1966 році появилася його Автобіографія накладом 50 примірників (це видання перевидано в Канаді в 1965 році, накладом 100 прим.). В 1926 році в Києві з нагоди шістьдесятої річниці життя і сорокових роковин наукової діяльності М. Грушевського, появилася друге видання Автобіографії дуже обмеженим накладом, призначеної для вузького круга родини і приятелів. В українському канадійському тижневику «Український Голос» (Вінніпег, ч. 16 за 21. IV. 1920 р.) видруковано автобіографічний лист проф. М. Грушевського з березня 1920 року п. н. «3 життя проф. М. Грушевського». Згодом цей лист передруковано в тижневику «Народня Воля» (Скрентон, Па. ч. 52, 1920) п. н. «Житте М. Грушевського від вибуху війни».

Беручи до уваги нечисленність автобіографічних матеріалів М. Грушевського, а також недоступність для дослідників до вищезгаданих тижневиків з 1920 року, ми вирішили передрукувати біографічний лист проф. М. Грушевського, не міняючи правопису, п. н. Автобіографія М. Грушевського, 1914—1919.

За переписання і переслання статті щиро дякуємо Ред. Осипові Навроцькому з Вінніпегу.

*

Питаєте мене, що зі мною діялося і що я робив підчас війни? Оповім то Вам в коротких словах.

Війна застала мене в глибині Карпатських гір, де я мав хатчину і виїздив щороку на кілька тижнів в липні, на вакації.

В тих роках я вже не брав діяльної участі в громадським життю в Галичині, бо галицькі провідники заходжувалися коло порозуміння з Поляками, а моя діяльність Полякам здавна не подобалась, вони вважали мене жерелом української опозиції і коли в українських кругах стали шукати згоди з Поляками (в справі соймової реформи і інших справах), я почув що проти мене пішла інтрига в самих українських кругах (деякій часті їх, рзуміється). Мусів я покинути роботу в Науковім Товаристві, а що в осені 1914 року кінчилося 20 літ моєї служби на львівським університеті, то я мав замір спенсіюватись і перенести свою роботу до Києва, де я і так багато працював, відколи там настала можливість наукової та політичної праці — з 1906 року.

Але війна вибухла так несподівано, що я не встиг вибратись до Києва, отже мусів зістатися в Карпатах, хоч не було там дуже приємно, бо адміністрація польська мала мене на оці і всі сподівалися мого арешту. Але скоро вона мусіла втікати з тих сторін, перед російським наступом. На місці зісталась тільки жандармерія, і коли в місяці вересни російські

патрулі зблизились до нашого села, жандармський постерунок зажадав, щоб я негайно виїхав на Угорщину, зареєстрував фіру і в кілька годин виправив мене за угорську границу, а звідти мусів зараз же відїхати до Відня, бо на місці не можна було лишатись. В Відни поліція мене також пильно назорувала, але я таки виїхав до Італії (що тоді була невтральною), щоб обмінятись телеграмами з київськими земляками і від них дістав заклик негайно приїздити: моє пробуване за кордоном давало ворогам українства привід до ріжних інсинуацій, а Українцям і так приходилось дуже прикро тоді (війна дала притоку до лютотог нищення українства по всій лінії і з польської і з російської сторони). Хоч ніякої політичної роботи я тоді за кордоном не робив, проте своїх земляків мусів послухати і в середині падолиста добравсь до Києва.

Тут одначе вже з початку війни був приготовлений на мене наказ: як тільки я приїду, зараз мене треба обшукати, арештувати і вислати на Сибір, як небезпечного провідника українського руху. І дійсно в чотири дні по приїзді у мене зробили ревізію, забрали всі книжки і папери, а самого мене всадили до тюрми. Пошукали, чи не знайдеться на мене яких доказів в формованю стрілецьких дружин, але що я від того австрофільського курсу взагалі стояв далеко, то нічого вони проти мене не знайшли і закінчивши перегляд моїх паперів, уже хотіли везти на Сибір, на саме рїздво. Але за той час російські окупаційні власти зробили ревізії у мене в хаті у Львові і прислали забране київській жандармерії і та почала нишпорити в нім нанозо, а мене на той час держала далі в тюрмі під дуже тісним доглядом, в одиночці, не дозволяючи навіть ніяких книжок діставати «з волі».

Тимчасом російська академія наук вставилась за мною, щоб мене не висилали до Сибіру, а післали до якогось міста, де я мігби працювати науково. З того не вийшло ні одно, ні друге: вивезли мене під вартою до Симбірська, куди потім приїхала й моя сім'я, потім перевезли мене до Казані, а нарешті до Москви. Так я перебув на тім засланю аж до революції, під так званим «гласним надзаром поліції», себто без права зміняти місце, без права зайняти якісь посади, вести якусь роботу; що тижня я мусів ставитись на поліції, не міг читати лекцій, ні на зібраннях виступати. Потайки робив яку міг роботу в українських організаціях, писав до російських часописий в обороні української справи (українські часописи всі позакривано), ладив підручники українські (з них «Всесвітню історію» вдалось мені і випустити, а історія української літератури зісталась не докінчена). Коли мене перевезено до Москви, занявсь я тут докінченням VII тому «Історії України», котре мені перебила війна. І сей том я навіть надрукував, але в світ він так і не вийшов. Працювати було трудно та й жити не легко, особливо сім'я моя хорувала від незвиклого повітря і недогід усяких, а не хотіла мене самого лишати на вигнаню.

Але от прийшла революція, в марті 1917 року, зпало ярмо московське. В Києві Українці почали організувати політичний центр, названий Центральною Радою, вибрали мене головою й стали кликати, щоб негайно приїздив. Дуже трудно вже тоді було їхати, я пустивсь і спїтало мене нещасте в тій дорозі: віз, в котрім я їхав, загорівсь, ледво з житем я вискочив, а річи мої і рукописи в огні зістались.

Та про се не було часу думати, велика праця тоді починалась, котрій треба було себе цілого віддати. Пробув я головою Центральної Ради тринадцять місяців, до кінця її іstownання. Тяжке і відповідальне було те становище. Вороги українства, які і давніше пеклом на мене дихали, в

своїм засліпленню, вважали мене автором і українського руху і винахідником української мови, тепер особливо всіли на мене своїми лайками й погрозами. А найтяжче ставало, коли не було згоди й між своїми- а так мусіло бути вміру того, як приходилось вирішувати різні питання дальшого життя. При тім же, хоч всяку відповідальність валили на мене, в дійсності мав я дуже обмежений вплив і то моральний тільки: юридично моя роль була чисто формальна, як голова Ц. Ради, я проводив її зборами та репрезентував її на внї. Рішалаж у всяких справах більшість, а вся езекутивна власть була в руках Ген. Секретаріату.

В серпні, по піврічній роботі, дуже я просив мене звільнити з того обовязку, але різні партії настоювали на тім, що мое уступлене збентежить громадянство, яке й так непокоїть ся трудною ситуацією (саме тоді російський уряд нарушив свій договір з Ц. Радою в справі автономії України). Я через се зіставсь і вже більше не підіймав сього питання, щоб «не бентежити» людей, хоч був дуже знесилений. Сидів і працював в Ц. Раді підчас облоги Київa большевиками, як їх головний комендант розстріляв нашу хату запальними кулями, так що вона згоріла до тла з усіма колекціями і творами штуки української, моїм і мого приятеля В. Г. Кричевського, що жив там. Разом з Ц. Радою виїхав я на Волинь, вернувшись до Київa, таки й жив в її будинку, не маючи иншого пристановища.

З Німцями, коли вони не кликані прийшли на Україну, не могло у мене бути добрих відносин. Коли їх представники складали у мене офіційні візити, як у голови Ц. Ради, я остеріг їх самим рішучим способом, щоб вони не йшли за голосом різних реакційних елементів, які накликали їх завести порядки на Україні приемні поміщикам та капіталістам. Як раз вони пішли за сими голосами, а коли Ц. Рада протестувала, задумали завести монархічне, гетьманське правління. Генерал Гренер, їх властива голова, порозумів ся в тім з рідними правими українськими партіями, просив довірочної розмови у мене, але я ухилився, попросивши звернутись безпосередньо до дотичних міністрів, бо взагалі ніяких неофіційних зносин не водив з ними. За те був арештований, коли німецьке військо було введено в Ц. Раду, переведено у мене ще раз ревізію й забрано листи і рукописи.

Останньої ночі, коли гетьманці обсаджували будинок Ц. Ради, мене з жінкою і донькою вивезли січові стрільці до своєї касарні. В тім якийсь москаль хотів пробити мене багнетом, прокравшись до мене, але замісь мене зранив мою жінку. Мене просили не показуватись, і так я мешкав під Київом, на Звіринці, поки вибух, що там стався, не розвалив тої хати, а потім жив секретно в самім Київі.

В громадським і політичним житю я однаково не хотів брати участи, не хотів дати вражіння, що мирю ся з станом річий, устроєним сим німецьким насильством і зрадою буржуазії своему народові. Гетьман хотів придобритись до мене якимсь призначенням — напр. президентом академії (котру гетьманці спішили організувати, щоб звязати з його іменем се діло, для котрого працювали десятки літ дійсні подвижники української науки тоді, як ся наукова робота не приносила ніяких гонорів). Розумієть ся, я відхилив сю пропозицію: з гетьманською академією я не хотів мати нічого спільного. Але і з політичною акцією, яка зосереджувалася в новоутворенім «Національнім Союзі», не мав я охоти шукати звязку. Провід в нім давали праві групи, що конспірували з німцями проти Ц. Ради й тепер ляяли її та пробували організувати буржуазне українське правительство в порозумінні з гетьманом і Німцями — поки гетьман не пустив остаточно

з нічим і українську буржуазію, звязавшись з буржуазією російською на відбудову єдиної Росії.

Вийшов я з свого сховку вже коли гетьман зрезигнував і втік, а Київ заняли українські повстанці. Селяни з Чигринського повіту, звідки походить мій рід, поставили мою кандидатуру в Трудовий Конгрес, скликаний на місяць січень 1919 р. і я не вважав можливим ухилитись, бо хотів перед селянськими депутатами, з котрими працював в Ц. Раді, вяснити свій погляд на річі, котрий не знаходив спочуття у партії. Я стояв на тім, що з відновленням української республіки треба вернутись до того моменту, де її існуванє було перерване актом німецького насильства. Треба проголосити неважними акти гетьманські, відновити закони Ц. Ради, чликати її саму, аби від неї прийняти повновласть нове правительство й вона передала представництво чи то установчим зборам, чи іншій інстанції. Але сього не хотіли ні праві українські партії, ні директорія. Вона робила всякі заходи, щоб затримати в своїх руках необмежену владсть.

Я й інші мої товариші вважали се дуже небезпечним для української справи і виступили проти такого пляну на конгресі. Від сього часу в директоріяльних кругах мене вважали провідником опозиції та підозрівали, що я організую якийсь переворот проти Директорії, хоч я для сього не дав ніякого приводу.

Після того, як Трудовий Конгрес розпущено, я виїхав до Камінця, там редагував газету «Житя Поділя», що була органом соціалістичних українських партій та разом з місцевими комітетами Селянської Сплки та укр. соц. революціонерами брав участь в організації місцевого трудового конгресу. Він і відбувся в 20-ох числах березня. Саме тоді була велика паніка в правительственных українських кругах і замішане через наступ большевиків, тому для охорони ладу з участію Конгресу організував ся в Камінці «Комітет охорони України», котрий існував цюсь тільки чотири дні і дійсно утримає лад в місті і по сім розпустив ся. Я в нім не брав участі, був тільки почесним головою конгресу. Про те в директоріяльних кругах пішла така вість, що Грушевський організував в Камінці совітське правительство. Призначений Директорією особливий комендант Камінця, Хомадовський, почав арештувати членів комітету та конгресу; казали авторітетні люди, що мав поручене кількох і розстріляти. Але слідом прийшов новий наказ, щоб арештованих випустити і Директорія почала складати новий, соціалістичний кабінет.

Все се скріпило мій давніший намір — перевести свою роботу за кордон, поки на Україні утвориться правліне оперте на дійснім представництві трудового народу. Я звернувся з сим пляном до нашої селянської партії соц. революціонерів, в контакті з котрою та Селянською Сплкою працював увесь час і вона справді помогла мені здійснити плян своєю матеріальною помічю. В остатніх днях березня я виїхав до Галичини, а відтак до Праги і з того часу працюю за кордоном, головно над організацією звязків з соціалістичними партіями та інформацією їх і взагалі світового громадянства про українські домагання, їх історію і завданя. Моральну і матеріальну поміч мені в ній несли українські організації в Америці і я їм за се дуже вдячний. Поле се занедбане, на нім треба довго й витривало працювати. Наші сусіди Поляки, Чехи, Литовці, Армяни й інші давно оцінили вагу сеї роботи закордоном і тепер збирають її овочі. Ми приступаємо до неї пізніше, але з того не повинні тратити надії, лиш працювати з подвійною енергією й витривалістю.